

Univerzitet Crne Gore
Filozofski fakultet Nikšić
Institut za jezik i književnost
Studijski program za crnogorski jezik i južnoslovenske književnosti

Uređivački odbor

Prof. dr Tatjana Bečanović (glavni i odgovorni urednik)
Prof. dr Rajka Glušica
Prof. dr Živko Andrijašević
Mr Nataša Jovović

NJEGOŠEVI DANI 3

MEĐUNARODNI NAUČNI SKUP

Nikšić, 1–3. septembra 2010. godine

- *Njegoš i intertekstualna komunikacija s njegovim djelom*
- *Ideološki kodovi u književnom tekstu*
- *Njegošev jezik i južnoslovenski jezici u Njegoševo doba*
- *Crnogorski jezik i drugi južnoslovenski jezici*
- *Njegoš u istoriografiji*
- *Istoriografija i politika*

Univerzitet Crne Gore
Filozofski fakultet

NJEGOŠEVI DANI 3
– Zbornik radova –

Nikšić, 1–3. septembra 2010. godine

Nikšić, 2011.

Branko TOŠOVIĆ
Graz

JEZIČKOSTILSKA I KNJIŽEVNOUMJETNIČKA STRUKTURA ANDRIĆEVIH ESEJA O NJEGOŠU

Tekst se sastoji od dva dijela. U prvom se daje osnovna informacija o Andrićevim tekstovima i njihovoj strukturi. U drugom dijelu se ukazuje na jezičke, konstruktivne, stilske i umjetničke postupke i za analizu izdvaja onaj koji je dominantan – uparivanje (binarno povezivanje dvaju pojmova).

Ključne riječi: Andrić, Njegoš, jezik, stil, postupak, uparivanje, binarizam.

0. Ivo Andrić je izuzetno cijenio Njegoša nazivajući ga „najvećim našim pesnikom“. Stoga nije neobično da je o njemu objavio devet tekstova. Prvu put je pisao o ovome pjesniku nakon dvogodišnjeg boravka u Gracu (1923–1924), dakle 1935 (radi se o tekstu posvećenom Njegoševom boravku u Italiji). U međuratnom periodu (1935) Andrić se još jednom vraća Njegošu najširim, najpoznatijim i najznačajnijim esejom – NJEGOŠ KAO TRAGIČAN JUNAK KOSOVSKE MISLI, koji je štampao u vrijeme kada je bio načelnik Političkog odjeljenja u Ministarstvu inostranih poslova. Neposredno poslije rata (1947) Andrić objavljuje dva teksta – NJEGOŠEVA ČOVEČNOST i VEČNA PRISUTNOST NJEGOŠEVA. Najviše priloga (četiri) dolazi iz 1951. godine: LJUBA NENADOVIĆ O NJEGOŠU U ITALIJI, NJEGOŠEV ODNOS PREMA KULTURI, NEŠTO O NJEGOŠU KAO PISCU, SVETLOST NJEGOŠEVOG DELA. Posljednji put Andrić se vraća ovoj ličnosti 1963. godine prilogom NAD NJEGOŠEVOM PREPISKOM. Najveći dio Andrićevih tekstova nastao je kao doprinos obilježavanju značajnih datuma vezanih za Njegoša pa su stoga prvi put objavljivani u listovima i časopisima – najviše u POLITICI, zatim u KNJIŽEVNIM NOVINAMA i BORBI i jedan u STVARANJU (Cetinje). Poseban rad je štampan u SRPSKOM KNJIŽEVNOM GLASNIKU i SPOMENICI SANU posvećenoj 150-godišnjici Njegoševa rođenja.¹ U odnosu na veličinu priloga tekstovi imaju ovakav raspored: NJEGOŠ KAO TRAGIČAN JUNAK KOSOVSKE MISLI (24 strane), LJUBA NENADOVIĆ O NJEGOŠU U ITALIJI (9), NJEGOŠEV ODNOS PREMA KULTURI (7), NEŠTO O NJEGOŠU KAO PISCU (6), NAD NJEGOŠEVOM PREPISKOM (6), NJEGOŠ U ITALIJI (5), VEČNA PRISUTNOST NJEGOŠEVA (5), NJEGOŠEVA ČOVEČNOST (3), SVETLOST NJEGOŠEVA DELA (3). Dakle, Andrić je objavio 68 strana o Njegošu i,

¹ O odnosu Andrića prema Njegošu pisali su Slobodan Kalezić (1995), Radovan Vučković (2006), Novo Vuković (1998) i Pavle Zorić (1979).

koliko nam je poznato, ni o kome nije toliko često pisao. Nešto slično nalazimo samo još u odnosu na Vuka Karadžića, o kome je štampao šest eseja, dakle tri manje. Od poznatih ličnosti, treba izdvojiti Jovana Skerlića, prema kome se, kao Vuku i Njegošu, odnosio s posebnom ljubavlju i velikim poštovanjem.

1. Andrić rado spominje Njegoša u razgovorima, što najbolje potvrđuje knjiga Ljuba Jandrića „Sa Ivom Andrićem“ (1982). Na Jandrićevu konstataciju „Vi imate devet eseja o Njegošu, više nego o bilo kom drugom našem ili stranom piscu!“ Andrić dodaje:

„Da, ali u tome nema ničeg izuzetnog. I to je, međutim, malo da bi se Njegošev genije osvetlio u svim pojedinostima. Tek će vekovi ispred nas pokazati njegovu pravu vrednost. Tek s Njegošem smo mi stekli punu potvrdu naše narodne misli. Sporeći se s mnogim protivnicima, Dostojevski je, s pravom, ukazivao na 'sveopštost i svečovečnost' Puškinovog genija. Ja mislim da se to mirne duše može reći i za našeg Njegoša“ (Jandrić 1982: 200).

Na drugom mjestu Andrić daje ovakvu ocjenu Njegoša:

„Ja mislim da će se svaki naš pisac i kritičar složiti u jednom: Njegošu je teško naći ravna u našoj, pa i u evropskoj književnosti. Takav misaono slojevit, besprekora izraz, pa uz to još i mlad pesnik, retko se rađa. Gotovo da nijedan njegov stih ne bi smeo da se zastidi Šekspira. U godinama tek napunjene mladosti pevati tako uzvišeno o čoveku i čovečnosti mogli su pre njega, čini mi se, još samo Homer, Šekspir i Gete. Njegov stih može mirne duše da stane u sam vrh evropskog Parnasa. Ja sam – naročito u mladosti – dosta čitao Njegoša i ne bih se smeo zakleti da on i Vuk nisu na me izvršili jak uticaj“ (Jandrić 1982: 326).

Andrić dalje priznaje da je na njega Njegoš, uz Vuka, presudno uticao.

„Danas se mnogo govori o tome ko je i koliko na koga uticao. Ja mislim da nema pisca koji se nije ugledao na nekoga. Svak je pred sobom imao ogledalo uzora – neko veće, neko manje! Ja bih mirne duše mogao da kažem: to su Vuk i Njegoš. Nemojte nikad prestati da se družite sa njima. Setite se šta je Gorki pisao Semjanovskom: 'Treba učiti od Puškina. Bežite od onog ko vam kaže da je Puškin zastareo.' Eto vidite, a jedan Tolstoj, za razliku, od Dostojevskog i Gogolja, dozvolio je sebi da ne shvati tog istog Puškina. Prosto je neverovatno ako vam kažem da je on prezirao većinu Puškinovih poema, za neke čak tvrdeći da su 'pravo dubre'. Jedino je donekle cenio 'Cigane' (Jandrić 1982: 116).

Na jednom mjestu Andrić opisuje kako su nastajali eseji o Njegošu:

„Ja sam eseje, kao i stihove, pisao u predasima, odmarajući se od teškog rada na pripovetkama i romanima. Moje je pravo da mislim da tu nisam postigao ono što mi je pošlo za rukom u drugim delima. Zato nerado pristajem da se to štampa, sa izuzetkom eseja o Goji, Vuku,

Njegošu i još nekih. Slično je i sa poezijom, o čemu sam vam već govorio. Uvek mi se čini da sam se u pesmama samo vežbao za naporan rad koji me je čekao u zrelih godinama. Ipak, odlučio sam da pristanem na objavljivanje EX PONTA i NEMIRA u sabranim delima koja će se pojaviti u zajedničkom izdanju srpskih, hrvatskih, slovenačkih i bosanskohercegovačkih izdavača“ (Jandrić 1982: 165).

Andrić nalazi kod Njegoša i ono što „možda ne bi mogao posve da prihvati“:

„A kad bih morao o sebi da dam kakav sud – nastavi – kazao bih da sam uvek pisao sa sporošću koja je u dobroj meri bila uslovljena strahom. Sve mi se nešto čini da nas, dok pišemo, strah pomalo ulepšava. Priznaću vam: ja strahujem nad svakom svojom rečju i rečenicom. Martinson na jednom mestu veli: 'Imenujte mi nekog koji ne strahuje od nečeg'. Zakleo bih se da ima pravo. 'Strah životu kalja obraz često', to je možda jedino mesto kod Njegoša koje ne bih mogao posve da prihvatim“ (Jandrić 1982: 69).

Tema starosti nije mogla proći bez Njegoša:

„Jutros smo bili u gostima kod predsednika opštinske skupštine. Razgovaralo se o svemu, najviše o Mostaru, godinama i zdravlju.

– Sad sam spreman da verujem Njegošu koji je kazao: „Nema grde bruke od starosti.“ A u Travniku muslimanski svet šapuće u molitvi: „Sačuvaj nas bože od ružne starosti.“ Moja majka je, međutim, volela da kaže: 'Čovjek treba da je sretan ako dopiše do starosti.' Žene se najteže mire sa starenjem. Jedna starija dama volela je da kaže: 'Eto, kakva su vremena došla, više nam ni ogledala nisu lepa kao nekad'... Nesreća je starijih ljudi što u poznim godinama žele da zadrže pokrete i navike iz mlađih dana. Štono rekli Bosanci: 'Da je kuvet kao što je srklet, bio bi ibret' (Jandrić 1982: 295).

Andrić spominje Njegošu i u kontekstu razgovora u sudbini rijeka (posebno Drine) čiji se tok mijenja.

„Drina je mlitava – reče. – Ona više ne teče kao nekad, već curi! Otkako je sagrađena hidrocentrala u Bajinoj Bašti, ćuprija je izgubila svoj vitak i lep stas. Pogledajte, zar vam se ne čini da se lukovi dave u vodi? U nizu nesreća koje su prešle preko ove reke i njenog vitkog luka, najopasnija je ova, jer joj je uzela nemir, boju i šum. Vidite, voda se ćupriji popela do iznad kolena i lukovima oduzela onu vitkost i lepotu koju su joj mogli podariti samo ovaj krš i vešte ruke starih neimara. Treba da znate da je nekad svetim zakonom bilo zabranjeno menjati korita reka; preka potreba naterala ih je da teku u jednom pravcu. Jer voda može da se osveti, da probije brane i da neočekivano izbiju poplave i haranje stihije, kao na primer u Francuskoj i Italiji. Istina, sećam se Njegoševog stiha koji najbolje govori o divljem koritu naših reka:

‘Kolijevke kakve bi trebale Ne imaju sve naše rijeke.’“ (Jandrić 1982: 194).

U razgovorima sa Ljubom Jandrićem Andrić 14 puta spominje Njegoša i citira ove njegove stihove i misli:

Strah životu kalja obraz često [dva puta]. Nema toga ko s' ne boji čega, da ničega ono svoga lada. Novi grade sjediš na kraj mora i valove brojiš niz pučinu. Lepo, lipo ljepo i lijepo, belo, bilo, bjelo i bijelo, listići su jednoga cvijeta, u pupolj se jedan od njihali. Kolijevke kakve bi trebale Ne imaju sve naše rijeke. Nas je proša i divan i megdan. Nema grđe bruke od starosti. Mrki brče, gdje ćeš okapati. Tijesno mi otsjedu. Gdje se gusle u kuću ne čuju, Tu su mrtvi i kuća i ljudi. [...] ni gorega, ni gorevića. [...] nađeno draže negubljenog [...] Rođeni smo u besputnu zemlju.

Andrić se poziva na Njegoša i u kontekstu tadašnjih razgovora o jeziku.

„Krlježa je – nastavi – nedavno lepo kazao šta misli o jeziku. Nije važno kako ga ko zove, a razlike i varijante samo ga obogaćuju. Kad se povede razgovor o jeziku, uvek se setim poznate Njegoševe pesme 'Pozdrav rodu iz Beča' koja je nastala negde polovinom prošlog veka i u kojoj Njegoš, ponesen romantičarskim idejama Vuka Karadžića i Ljudevita Gaja, oduševljeno peva o jedinstvu našeg naroda i jezika:

'Lepo, lipo, ljepo i lijepo, belo, bilo, bjelo i bijelo, listići su jednoga cvijeta, u pupolj se jedan od njihali'“ (Jandrić 1982: 166).

Na drugom mjestu dodaje:

„Ja sam jezik učio kod Vuka, Njegoša i iz narodnih pesama. Sve prijatelje možete izgubiti, ali Vuka i Njegoša nikako!“ (Jandrić 1982: 120).

2. Poznata Andrićeva suzdržanost, izbjegavanje jakih riječi i superlativa nije došla do izražaja u veoma pozitivnom valorizovanju Njegoševe ličnosti i djela, što, između ostalog, govori i o tome koliko ga je Andrić visoko cijenio. To potvrđuju i naslovi NJEGOŠEVA ČOVEČNOST, VEČNA PRISUTNOST NJEGOŠEVA, SVETLOST NJEGOŠEVOG DELA.

3. Kod Andrića ćemo, kao velikom piscu i stilisti, naći, vjerovatno sve ono što se u udžbenicima iz stilistike ističe kao značajno. Međutim, manje je važno da li i čega ima u Andrićevom jeziku i stilu, već šta je dominantno i zašto je to tako. Stoga smo u pripremi ovog teksta primijenili (da tako nazovemo) totalnu analizu: iz devet Andrićevih eseja o Njegošu izdvojili smo sve ono što nam se činilo jezički i stilski bitnim.

4. Jedan od osnovnih Andrićevih umjetničkih postupaka glasi: biti razumljiv, jednostavan, logičan i, koliko je to moguće, kratak. Pisac je na jednostavnost i kratkoću ukazivao na više mjesta, u nizu tekstova i razgovora. Recimo:

„Ja mislim da je najjača crta Monterlanovog stila – jednostavnost. A to se, priznaćete, teško, veoma teško postiže. Ja sam se jednostavnosti učio kod epskog narodnog pesnika, a potom kod Vuka i Njegoša. Neka mi se oprostí što ću reći: prva i poslednja mana mladih pisaca sa-

stoji se u nekoj vrsti bežanja od jednostavnosti. Ja se ne kajem što sam to kazao. Ta pojava je od nekog vremena ušla u modu i meni se sve čini da je to pod uticajem zapadnog vetra. Ovo ne bi trebalo shvatiti kao grdnju. Bilo bi krajnje poželjno da se oni što pre otarase kojekakvih uticaja kojih je, da budem iskren, bilo i u moje vreme. Ja uopšte ne želim da kažem kako mladi treba da pišu kao što smo pisali: Vuk, Njegoš, Kočić, Krlježa ili ja“ (Jandrić 1982: 157).

U esejima o Njegošu postoji više primjera rečenica sastavljenih od svega nekoliko riječi: *Događaji slagali. Izlaz je nađen. Stihovi su presahnuli. Njegošu je 37 godina. Šćepan Mali je napisan. Takva je njegoševska čovečnost.*

Andrić izbjegava nepotrebna ponavljanja pa se mogu naći čitavi segmenti bez ijedne ponovljenje riječi. Recimo, zapazili smo takve rečenice sa 27, odnosno 26 leksema:

Posle 48 godina mučne vladavine isključivo autoritetom svoje svetačke ličnosti, on je, u testamentu koji je diktirao u pero našem zemljaku Simi Milutinoviću, saopštio glavarima i narodu [slijedi citat] (NJ-tra jun). Tako sam prve Njegoševe stihove čuo u jednom od onih svakodnevnih šaljivih razgovora kojima je bosanska čaršija nekad razvedrala i prekraćivala čamotinju svoga praznog kasabalijskog života (Nj_večn. pr.).

Pisac je, razumljivo, imao ograničene mogućnosti u borbi protiv ponavljanja gramatičkih riječi (pomoćnih glagola, prijedloga, veznika i sl.) pa se u esejima o Njegošu mogu naći i rečenice sa više takvih jedinica.

Uvideli smo *da* je čovečnost vrhovni zakon za odnos čoveka prema drugom čoveku, ali smo isto tako uvideli *da* je čovek dužan *da* brani čovečnost od neljudi i *da* je istinita reč *da* biti čovek znači biti borac (Nj_večn. Pr.). Napred smo videli *da* se Njegoš kao državnik našao pred odgovornim zadatkom *da* svojoj zemlji *da* kulturu, bolje rečeno *da* je prvo učini sposobnom *da* kulturu primi (Nj_kultura).

S druge strane, kod Andrića nalazimo dosta primjera svjesnog, ekspresivnog ponavljanja (ponavljanje riječi i izraza sa istim ili različitim značenjem, anaforu, paralelizam, tautologiju). Andrić nije bio ljubitelj bezglagolskih rečenica pa su stoga dosta rijetke, recimo:

Nesporazumi i trvenja bez prestanka sa Austrijom, nesporazumi i sa knezom Milošem pored svih dobrih želja i nastojanja sa obe strane. – Još jedan atribut kosovskog misli. – I, konačno, u Firenci.

Zato je volio da se izrazi u rečenici aforističkog tipa:

Nigde čovek ne putuje sam. – Odajući druge, mi se odajemo. – A na patnji se ubrzano sazreva. – Nijednom se ugovoru ne može verovati!

Na gramatičkom planu zapaža se miješanje ja-kazivanja i mi-kazivanja te upotreba pripovjedačkog prezenta, futura i kondicionala.

U sistemu figura izdvaja se antiteza, inverzija, kompozicioni spoj i prsten, polisindeton, prekidanje rečenice, ekspresivno umetanje. Među tropima dominira epitet i poređenje, dok je u metaforizaciji Andrić prilično suzdržan.

5. U sistemu izražajnih, slikovitih i jezičkih pojava dominira konstruktivni i umjetnički postupak koji bismo nazvali u p a r i v a n j e m . Naime, najčešći odnos u ovim esejima je dvočlani pa se Andrić može nazvati piscem binarizma: racionalan i škrt u životu on je u i rečenici takav – pisac ne teži nagomilavanju svega i svačega, on izbjegava da nabacuje previše referenata i najčešće se zadržava na dva. Stoga su rijetki slučajevi nizanja više riječi tipa:

I zaista, nadam se da neću pogrešiti ako vas zamolim da se sa mnom zajedno nadnesete nekoliko trenutaka nad ovu prepisku, jer dobro je i potrebno uočiti i imati u vidu da je jedan pesnik (ponavljam, najveći pesnik našeg jezika) imao na svojoj brizi i odgovornosti *čitav jedan mali svet, nemiran, ugrožen, ubog, neuk, gord i samovoljan*, da se stvarno nosio i rvao (Nj_prepiska).

6. Na binarnom odnosu Andrić gradi nekad jasnu, a nekad skrivenu i suptilnu ekspresiju. Pri tome vrste riječi dobijaju različito funkcionalno opterećenje.

Br.	Uparene jedinice	Broj primjera	%
1	Imenice	153	28,88
2	Pridjevi	124	23,67
3	Glagoli	108	20,64
4	Sintagme	101	18,97
5	Prilozi i priloške odredbe	40	7,63
6	Zamjenice	6	0,16
7	Brojevi	1	0,02
Svega		537	99,97

Kao što se vidi, Andrić najčešće uparuje imenice (npr. *bol i razočarenje*), pridjeve (*mlad i neiskusn*) i glagole (*prepolovi i podvoji*). Mnogo manje ima binarnih priloga i priloških odredaba (*istovremeno i uporedo*), zamjenica (*sebe i svoje*) i brojeva (*dve* uspomene svega i *obe* vezane).²

7. Imenski binarni odnos obično dolazi u formi konjunkcije „imenica + veznik i + imenica“ (tipa između *dužnosti i obzira*). Samo u dva slučaja nalazimo konjunkciju „imenica + veznik ili + imenica“ (osmanlijska *ekspanzija* ili *vladavina*, prekidati *rezonovanje* ili *čitanje*). U jednom primjeru imenički par razdvaja crtica (život jednog *čoveka-pesnika*). Rijetko binarizam dolazi u formi katafore – ukazivanja na ono što slijedi, preciziranje onog što je prije rečeno ili nagoviješteno (sudar *dveju* stihija, *Istoka* i *Zapada*).

² Zbog prostorne ograničenosti nismo u mogućnosti da za sve primjere dajemo rečenične obrasce, već ih uglavnom skraćujemo do nivoa sintagmatskih spojeva. Iz istog razloga uz ove posljednje ne dajemo izvore.

U uparivanju postoji prva i druga riječ (A + B). Prva najčešća leksema je *pesnik*, koja se pojavljuje sedam puta u spoju sa riječima *heroj* (dva puta), *pisac* (2) *mislilac* i *vladar* (1), *vladalac* (1). Leksema *pjesnik* obično dolazi bez kongruentnog atributa.

Glava, ne samo svetovna nego čak i crkvena glava, jedne male države, pritešnjene sa svih strana, a *pesnik* i *pisac* po nagonu i unutarnjem pozivu, on je morao osetiti sve protivrečnosti svoga položaja i sve terete svojih mnogostrukih obaveza (Nj_pisac).

U stvari, Njegoš je i kao *pesnik*, *pisac*, poznao i iskusio sve krize i teškoće kroz koje svi pisci, svaki na svoj način, prolaze (Nj_pisac).

Pri tome ona može biti drugi elemenat sintagme.

Ukratko, da je i svoj *poziv pesnika* i *mislioca* uzimao odgovorno i ozbiljno u svemu, počevši od predmeta koji je obrađivao do jezika kojim je pisao i slova kojima je štampao (Nj_kultura).

Sve je prineseno na [...] krvav kosovskom krvlju, i tu spaljeno na ognju iz kojeg se rađaju *dela pesnika* i *heroja* (NJ-tra_jun).

Postoji primjer u kome pridjevska zamjenica dolazi ispred obiju imenica.

Ne govorim to u atmosferi jubilarnih svečanosti, nego samo povodom njih kazujem o svom – i verujem ne samo svom – davnašnjem i svagdašnjem odnosu prema *tome pesniku* i *njegovom delu* (Nj_svetl).

Rjeđe se pojavljuje pridjev ili pridjevska zamjenica samo ispred prve imenice.

On je o *velikom pesniku* i *vladaru* Crne Gore pisao dosledno sa onom [...] (Nj_Nenadović). I od tog dana Nenadovićeva intelektualna ljubopitstva i estetska uživanja, kao mladog putnika po Italiji, prepliću se nerazdvojno sa ličnošću *velikog pesnika* i *vladaoca* Crne Gore (Nj_Nenadović). I taj *mladić* i *pesnik* uhvatio se odmah u koštac sa anarhijom i [...] (Nj_kultura).

Najmanje ima primjera sa pridjevom ispred obje imenice.

Od toga trenutka u tome premladom knezu, koji će se ubrzo pokazati kao *bogodan pesnik* i *uman vladalac* [...] (NJ-tra_jun). Kroz dobroćudnu, pomalo naivnu i suvu, ali poštenu i toplu prozu Nenadovićevih Pisama iz Italije ukazivao mi se *bolestan pesnik* i *sumoran vladalac*, onakav kakav je morao tu živjeti pre sedamdeset godina (NJ-Ital).

Riječ *pjesnik* se u jednom slučaju nalazi u poziciji drugog člana binarnog odnosa.

Razlog tome, naravno, nije u prepisci, koja je donesena u celosti i savjesno uređena, nego u sudbini Njegoševoj u kojoj se život *jednog čoveka-pesnika* potpuno poistovetio sa zajednicom u kojoj je taj čovek rođen i u kojoj je radio i umro (Nj_prepiska).

Nakon lekseme *pesnik* po učestalosti na poziciji prvog člana slijedi *borba* (2) *život* (5), *čovjek* (3), *klonuće* (2), *kriza* (2), *ličnost* (2), *ljubav* (2), *misao* (2), *pratilac* (2), *sudbina* (2), *svetlost* (2), *vreme* (2), *zemlja* (2). Ostale riječi dolaze samo jednom: *aluzija*, *barut*, *beda*, *boja*, *briga*, *buka*, *čovečnost*, *daljina*, *dan*, *dimenzija*, *diverzija*, *dobro*, *drama*, *druženje*, *dužnost*, *ekspanzija*, *energija*, *fašizam*, *glavar*, *godina*, *govor*, *harmonija*, *hleb*, *ideja*, *intriga*, *ispaša*, *Istok*, *izdajstvo*, *izražavanje*, *izreka*, *jezik*, *kaluđer*, *književnik*, *kolebanje*, *krš*, *kulisa*, *lomljenje*, *ljudi*, *milina*, *mir*, *mladić*, *mreža*, *način*, *nada*, *nedoumica*, *neprijatelj*, *nesloga*, *nesporazum*, *nit*, *odluka*, *održanje*, *osećanje*, *oslobodjenje*, *oslonac*, *patriotizam*, *pesma*, *pisac*, *plan*, *planeta*, *podatak*, *ponos*, *posao*, *posmatrač*, *pozadina*, *pretnja*, *prognanik*, *prokletstvo*, *prostor*, *protivrečnost*, *pruga*, *putopisac*, *račun*, *rad*, *red*, *relativnost*, *retorika*, *rezonovanje*, *rodbina*, *saputnik*, *savest*, *savremenik*, *scena*, *senčenje*, *shvatanje*, *slabost*, *slika*, *sredstvo*, *starac*, *strast*, *svet*, *štampa*, *tajna*, *takt*, *telo*, *teret*, *teškoća*, *težnja*, *tle*, *vasiona*, *veličina*, *vera*, *vladalac*, *vlast*, *zanos*, *zavet*, *zlo*, *žalba*, *želja*, *žrtva*.

Kao drugi član binarnog odnosa javlja se *borba* (3), *narod* (3), *pisac* (3), *sukob* (3), *život* (3), *delo* (2), *heroj* (2), *mislić* (2), *odanost* (2), *pesnik* (2), *poezija* (2), *pomračenje* (2), *posmatrač* (2), *poziv* (2), *prilika* (2), *priroda* (2), *putokaz* (2), *putovanje* (2), *razočarenje* (2), *samac* (2), *vreme* (2), *prognanik* (2). Sa jednim primjerom predstavljeni su *analogija*, *bežanje*, *biograf*, *briga*, *brisanje*, *citac*, *čičeron*, *čitanje*, *čovjek*, *dan*, *doživljavanje*, *duh*, *dužnost*, *forma*, *glavar*, *godina*, *granica*, *hartija*, *hor*, *hroničar*, *invokacija*, *izvor*, *junaštvo*, *književnik*, *kolebanje*, *kuknjava*, *kultura*, *molitva*, *mrak*, *nastojanje*, *navodnjavanje*, *nepravda*, *nerazumevanje*, *nevera*, *nostalgija*, *obazrivost*, *obećanje*, *obračun*, *obzir*, *odbrana*, *odgovornost*, *odmor*, *oduševljenje*, *okolnost*, *patos*, *pleme*, *podizanje*, *pomirenje*, *porok*, *posao*, *postupak*, *potreba*, *vladalac*, *pravopis*, *preliv*, *preokupacija*, *prošlost*, *prozaičar*, *put*, *ravnoteža*, *rđa*, *reagovanje*, *rešavanje*, *rešenje*, *robovanje*, *rudina*, *samosvest*, *sećanje*, *sistem*, *slabost*, *slikar*, *smisao*, *srazmera*, *stradanje*, *stranac*, *stvaranje*, *sudbina*, *suština*, *svet*, *svetlost*, *teškoća*, *top*, *trovanje*, *trvenje*, *uslov*, *uslovljenost*, *ustanova*, *utisak*, *uzrečica*, *vera*, *vid*, *vladar*, *vladavina*, *voda*, *volja*, *Zapad*, *zaštitnik*, *zgrada*, *zlo*, *zmija*, *želja*, *žrtva*.

Evo kako izgleda jedan rečenični primjer:

I tu odjedanput umesto vasionom harmonijom njegova pesma [...] snivana harmonija pretvara se u paklenu *neslogu* i *borbu* u kojoj treba biti na pravoj strani (NJ-tra_jun). U isto vreme sa *radom* i *borbom* za prosvetu, za mogući maksimum prosvete u Crnoj Gori, Njegaš će raditi i boriti se da izdela od sebe kulturna čoveka i pisca koji će ne samo naslućivati nego i znati mnoge stvari (Nj_kultura). [...], koji će *teškoće* sa spoljnim neprijateljem i *borbe* sa samim sobom potencirati do maksimuma poznatih mesta iz *Luče mikrokozma* i *Gorskog vijenca* (NJ-tra_jun).

Binarni odnos obično otvara riječ koja se odnosi na čovjeka: *čovjek*, *ljudi*, *književnik*, *pisac*, *pjesnik*, *putopisac*, *ličnost*, *pratilac*, *kaluđer*, *mladić*, *posmatrač*, *prognanik*, *saputnik*, *savremenik*, *starac*, *glavar*, *vladalac* ili neko svojstvo vezano za ljude: *borba*, *život*, *klonuće*, *kriza*, *ljubav*, *misao*, *sudbina*, *aluzija*, *beda*, *briga*, *čovečnost*, *dobro*, *drama*, *druženje*, *dužnost*, *govor*, *ideja*, *intriga*, *izdajstvo*, *izražavanje*, *izreka*, *jezik*, *kolebanje*, *milina*, *nada*, *nedoumica*, *neprijatelj*, *nesloga*, *nesporazum*, *odluka*, *osećanje*, *pesma*, *patriotizam*, *ponos*, *posao*, *pretnja*, *prokletstvo*, *rad*, *red*, *retorika*, *rezonovanje*, *rodbina*, *savest*, *shvatanje*, *slabost*, *strast*, *tajna*, *telo*, *teret*, *teškoća*, *težnja*, *veličina*, *vera*, *vlast*, *zanos*, *zavet*, *zlo*, *žalba*, *želja*, *žrtva*. Druga česta uparena riječ je takođe antropološka, i to u jednakom odnosu kao u inicijalnoj poziciji (17 : 17 primjera): *čovjek*, *književnik*, *pisac*, *prozaičar*, *pesnik*, *biograf*, *hroničar*, *posmatrač*, *heroj*, *prognanik*, *čičeron*, *slikar*, *stranac*, *glavar*, *vladar*, *vladalac*, *zaštitnik*. Na drugoj poziciji nalazimo gotovo isto toliko riječi vezanih za čovjeka (odnos je 59: 56) *borba*, *sukob*, *život*, *delo*, *putovanje*, *odanost*, *bežanje*, *briga*, *doživljavanje*, *duh*, *dužnost*, *kolebanje*, *kuknjava*, *kultura*, *molitva*, *nastojanje*, *nepravda*, *nerazumevanje*, *nevera*, *nostalgija*, *obazrivost*, *obećanje*, *obračun*, *obzir*, *odbrana*, *odgovornost*, *odmor*, *oduševljenje*, *patos*, *pleme*, *pomirenje*, *porok*, *posao*, *postupak*, *potreba*, *preokupacija*, *reagovanje*, *rešavanje*, *rešenje*, *robovanje*, *samosvest*, *sećanja*, *slabost*, *stradanje*, *stranac*, *stvaranje*, *sudbina*, *teškoća*, *trovanje*, *utisak*, *uzrečica*, *vera*, *vladavina*, *volja*, *zlo*, *želja*, *žrtva*.

Samo ograničen broj leksema nema eksplicitnu antropološku komponentu – a) na prvoj poziciji: *svetlost*, *vreme*, *zemlja*, *barut*, *boja*, *buka*, *daljina*, *dan*, *dimenzija*, *diverzija*, *drama*, *ekspanzija*, *energija*, *fašizam*, *godina*, *harmonija*, *hleb*, *ispaša*, *Istok*, *krš*, *kulisa*, *lomljenje*, *mreža*, *način*, *nit*, *oslobodjenje*, *oslonac*, *plan*, *planeta*, *podatak*, *pozadina*, *prostor*, *protivrečnost*, *pruga*, *račun*, *relativnost*, *scena*, *senčenje*, *slika*, *sredstvo*, *svet*, *štampa*, *tajna*, *takt*, *tle*, *vasiona*, *veličina*, b) na drugoj poziciji: *pomračenje*, *posmatrač*, *poziv*, *prilika*, *priroda*, *putokaz*, *vreme*, *analogija*, *citac*, *dan*, *duh*, *forma*, *godina*, *granica*, *hartija*, *hor*, *invokacija*, *izvor*, *mrak*, *nastojanje*, *navodnjavanje*, *okolnost*, *podizanje*, *pravopis*, *preliv*, *prošlost*, *put*, *ravnoteža*, *rđa*, *rudina*, *sistem*, *smisao*, *srazmera*, *stvaranje*, *suština*, *svet*, *svetlost*, *teškoća*, *top*, *trovanje*, *trvenje*, *uslov*, *uslovljenost*, *ustanova*, *vid*, *voda*, *Zapad*, *zaštitnik*, *zgrada*, *zmija*.

Najfrekventnije uparene riječi pripadaju istom referencijalnom (tematskom) krugu, odnosno onome što obično ide zajedno, jedno uz drugo: *bede* i *poroci*, *život* bogat *borbama* i *sukobima*, pogrešiti u *dimenzijama* i *srazmerama*, *izdajstvo* i *nevera*, narodne *izreke* i *uzrečice*, pitanja *jezika* i *pravopisa*, sve *krize* i *teškoće*, nesebična *ljubav* i *odanost*, toliko *ljubavi* i *odanosti*, sa *namom* i *verom*, *nesporazumi* i *trvenja*, *odluke* i *rešavanje* najkonkretnijih pitanja, kao *pesnik*, *pisac*, poziv *pesnika* i *mislioca*, kao *pisac* i *mislić*, *pratilac* i *posmatrač*, pažljivi i *saučesni pratilac* i *posmatrač*, graditi *pruge* i *puteve*, srpski *pisac* i *prozaičar*, intelektualni *računi* i *obračuni*, *savest* i *odgovornost* mladog kneza, bez *senčenja* i *preliva*, opštenarodna *shvatanja* i *doživljavanja*,

trenuci slabosti i kolebanja, ljudske strasti i slabosti, pitanja štampe i hartije, njegovim težnjama i potrebama, uslovljeno vremenom i okolnostima, prema vremenu i prilikama, čovekovo ropstvo zlu i nepravdi, dobre želje i nastojanja, među planetama i svetovima, bez razlike na veru i pleme, osnovati kakve-takve vlasti i ustanove, između dužnosti i obzira, osmanlijska ekspanzija ili vladavina, način izražavanja i reagovanja, ostrva mira i odmora, svoje misli i utiske, mreža kanala i majstorsko navodnjavanje, svetovni način i život, služiti održanju i odbrani, osećati se prognanikom i strancem, osećati se prognanikom i samcem, osloboditi se prokletstva i rđe nedostojna života i robovanja, jedna jedina žalba i kuknjava.

U nekim slučajevima u binarni odnos stupaju semantički različite riječi koje su, međutim, povezane kao dio i cjelina: potreba za *barutom* i *topovima*.

Postoji niz članova dvočlane korelacije koji su semantički nekompatibilni: govoriti o *brigama* i *poslovima*, *muka* i *razočarenje*, gledati iz *daljine* i *prošlosti*, vrsta psihološke *diverzije* i *bežanja*, u Hristovoj *drami* i *molitvi*, kratko *druženje* i *putovanje*, *energija* i *obazrivost*, saopštiti *glavarima* i *narodu*, govori i *postupci*, *harmonija* i *sudbina sveta*, *hleb* i *voda*, po *ideji* i po *formi*, *intrige* su česte i *nerazumevanja* mogućna, bez *kolebanja* i *pomirenja*, u *kršu* i na *granici*, u *ličnostima* i *prirodi* njihovog odnosa, od Njegoševe *ličnosti* i Njegoševog *dela*, *lomljenje* savesti i *trovanje* duša, drugi *ljudi* i drukčije *prilike*, od tih *milina* i *sećanja*, *misao* i *poezija*, taj *mladić* i *pesnik*, *misaone* *nedoumice* i *preokupacije*, uvek ista *nit*, uvek *želja*, *istinsko osećanje*, *nostalgija*, zajedno sa *oslobođenjem* i *podizanjem* celog našeg naroda, *oslonac* i *putokaz* našem čoveku, pozivati se na njihov *patriotizam* i na *volju*, u *pesmi* kao i u *životu*, *dela pesnika* i *heroja*, sa *planom* i *sistemom*, *ponos* i *samosvest*, između *poslova* i *putovanja*, povlačenje u *pozadinu* i *brisanje* svoje ličnosti, vreme sa *radom* i *borbom* za prosvetu, *red* i *kultura*, izmeriti *relativnost* i *uslovljenost* tuđe pomoći, iza fasade od *dinarske retorike* i *obligatnog crnogorskog patosa*, prekidati *rezonovanje* i *čitanje*, okupljena *rodbina* i *glavari*, verni *saputnik* i *hroničar*, *scene* i *invokacija*, zadržavati se pred *slikama* i *zgradama*, nedostaju *sredstva* i *uslovi*, kao *starac* i *samac*, *sudbina* i *delo* Njegoševo, *sudbina* naroda i *poziv* čoveka, ima *svetlosti* i *putokaza* za svačiji put, pronicati u *tajnu* postanka i *smisao* sveta, sa onoliko *takta* i *duha*, sa zgrčenim ljudskim *telima* i *zmijama*, veći *teret* i stalni *izvor* nezadovoljstva, *teškoće* sa spoljnim neprijateljem i *borbe* sa samim sobom, *zavet* tvrdi i *dužnost* stalna, *život* i *poezija*, *život* i *stvaranje*, osloboditi se nedostojna života i robovanja, tereti pustinjskog života i velikih *briga*, tražeći *žrtvu*, ali donoseći *rešenje*.

Andrić u nekoliko slučajeva dovodi u interakciju ljude i prostor na kome žive: *zemlja* i *narod*, *kultura tla* i *čoveka*, *pržiti zemlje* i *narode*, pred tajnom čoveka i *prirode*.

Dosta rijetka je parna veza u kojoj koreliraju imenice sličnog, bliskog značenja, pri čemu druga od njih može imati precizirajući karakter (padati u *zanose* i *oduševljenja*).

U nizu slučajeva dvočlani odnos dolazi u formi kontrasta (između *dobra* i *zla*, sudar dveju stihija, *Istoka* i *Zapada*, borba *svetlosti* i *mraka*, prema njenim *neprijateljima* i njenim *zaštitnicima*).

Ponekad se uparuju međusobno povezani pojmovi – hronotopski (zakoni *prostora* i *vremena*), temporalno sukcesivni (pažljivi *posmatrač* i *slikar*), interakcijski (drži *vasionu* i *ravnotežu* u njoj, primači se *veličini* velikih i *suštini* istine o njima).

U rijetkim slučajevima binarizam dolazi u formi frazema (dešavati se iz *dana* u *dan*, dešavati se iz *godine* u *godinu*, između *dobra* i *zla*).

Posebno treba istaći slučajeve nagomilavanja uparenih spojeva. Npr. u sljedećoj rečenici nalazimo sedam, odnosno šest takvih spojeva.

Izgleda da se kod mnogog čitaoca i ljubitelja književnosti i Njegoševog dela ustalilo, ne znam kako ni po čemu, neodređeno ali stalno shvatanje da je Njegoš stvarao i objavljivao svoja velika i mala dela lako, nekako junački i gospodstveno lako, bez velikih kolebanja, kriza, nedoumica i lomljenja u sebi, i bez *krupnih problema* i *napora spolja* (Nj_pisac). Ima i književnika, čini mi se, koji u svojim teškoćama, bez kojih književnika nikad nije bilo niti ga može biti, ponekad pomišljaju na Njegoša kao na *kneževskog poetu* i *poetskog kneza* koji je u zatišjima između *poslova* i *putovanja* svoga dvostrukog poziva, u trenutnim zanosima, [...] svoja poetska dela, kao neku vrstu protivteže svojim društvenim obavezama i zanimanjima praktičnog života, kao neku vrstu psihološke *diverzije* i *bežanja* od onog što je teže i glavno (Nj_pisac).

Postoji niz primjera u kojima uz drugi član binarnog odnosa slijedi kongruentni i nekongruentni atribut te priloške odredbe: ispratili su ga *Rusi* i *druga gospoda*, kad se povede reč o *Njegošu* i *njegovom putu po Italiji*, dijalog između *Njegoša* i *njegovog sekretara Medakovića*, u sukobima sa *ljudima* i *njihovim strastima*, otrgnut je odjednom od *šetnja* i *poetskih diskusija*, vezani sa *lepotom* i *moralnom veličinom toga stiha*, u zavisnosti od *položaja* i *prolaznog društvenog ranga*, pisac po *nagonu* i *unutarnjem pozivu*, u *Kotoru* i *ostaloj Dalmaciji*, *profesori* i *knjiški ljudi*, slavljenje *čovečnosti* i *ljudske borbe* za *čovečnost*, pogledima na *čoveka* i *odnose među ljudima*, odstojanje između *Njegoša* i *svoga što ga je okružavalo*, *Gagić*, *ruski konsularni agent iz Kotora*. U nekim slučajevima uz obe imenice dolazi neka druga riječ: *Njegoševe namere* i *moralno poreklo*, *svoga puta* u *životu* i u *književnom radu*, *smisao* za *kulturnu tehničku opremu knjige* i *stamparskog zanata*, u *minulim vremenima* *slepog fanatizma* i *bezumne nesloge* pisao, naglasi i *podvuče svoju mladost* i *svoj težak položaj*, *boju njegovim slikama* i *pogledima na život*, kod mnogog čitaoca i ljubitelja književnosti i Njegoševog dela, bez *krupnih problema* i *napora spolja*.

8. Poslije imenica *p r i d j e v i* su druga vrsta riječi koju Andrić uparuje, ali nešto manje (odnos je 28,88% : 23,67%). Dva pridjeva najčešće spaja vezik *i* (83%). Samo u tri od 123 slučaja pojavljuje se *ali*, jednom *ili*, dva puta *ni* i jednom *koliko*. U 14 primjera nema između pridjeva nikakve druge riječi.

Uparivanje pridjeva pomoću veznika može biti bez posebne semantičke i stilske vrijednosti: na *karakterističan* i *simboličan* način, ovom *suvom* i *tvrdom* glasu, u *konkretnoj* i *anegdoticnoj* formi, izvor *novih* i *velikih* patnja, kroz *neizbežnu* i *šumnu metafizičku* orkestraciju. Međutim, najčešće nalazimo neku dodatnu značenjsku, referencijalnu i ekspresivnu nijansu. Povezivanje pridjeva se vrši i u obliku gradacije, pri čemu je prvi član neutralan ili manje neutralan, a drugi jači, izražajniji: zapleten u *zamršen* i *krvav* sukob na tvrdoj zemlji, simfoniju *apsurdnog* i *prokletog* života, u jednom *smelom* i *proročanskom* pismu, *uprošćeni* i *spasonosni* njegoševski princip, on je vodio *časnu* i *tešku* borbu, sa ostalim *velikim* i *teškim* darovima, plod *stalnog* i *smišljenog* ljudskog napora, predmet njegove *realne* i *obazrive diplomatske* prepiske, o *živom* i *presudnom* faktoru.

Često upareni pridjevi izražavaju nešto pozitivno, obično u odnosu na ličnost/ličnosti: vezan isključivo za njegovu *izuzetnu* i *veliku* ličnost, sa urođenim osećanjem *čestitog* i *razumnog* čoveka, *zdravi* i *dugoveki* Nenadović, iznad Crnogoraca i *dobrog* i *glagoljivog* Nenadovića, kao svi *veliki* i *svetlonosni* duhovi naše istorije, simpatija prema njegovoj *harmoničnoj* i *vedroj* ličnosti, pokazao *retku* i *veliku* sposobnost, istinite note *čiste* i *savršene* predanosti, *pažljivi* i *saučesni* pratilac i posmatrač, srpski putopisac i prozaičar *novog* i *dobrog* stila. Manje ima drugih primjera: u *svetlim* i *radosnim* danima, nesumnjivo *iskrenim* i *istinitim* notama, o celoj *lepoj* i *plemenitoj* Brankovini, pored tolikih *lepih* i *korisnih* strana, *poštenu* i *toplu* prozu, *apsolutna* i *nesebična* ljubav i odanost. Rjeđi su parovi sa negativnom konotacijom: kroz *naivnu* i *suvu* prozu, *neblagodarne* i *teške* poslove, rođen u *nepismenoj* i *besputnoj* zemlji. Postoje slučajevi kada su korelati različito markirani (pozitivno ili negativno): u *krutim* i *dobronamernim* stihovima, obraćao se svojim *voljenim* i *strašnim* krševima, *melanholični* i *nezdravi* Rim, u zelenom školju *kišovite* i *melanholične* Boke, *dobromisleni* i *ograničeni* naš zemljak, iznad trojice *dragih* i *nepismenih* Crnogoraca, jednim *uglađenim* i *lukavim* Osmanlijom, spoljni odnosi *uboge* i *junačke* Crne Gore, *umni* i *nesrećni* vezir. Upareni pridjevi mogu da čine kontrast koji ne nastaje na opoziciji pozitivno – negativno: objavljivao svoja *velika* i *mala* dela, o svom *davnašnjem* i *svagdašnjem* odnosu, ovu *prostu* i *duboku* istinu, *večni* i *jedini* pravi proces mirenja.

Pridjevski par služi i da ukaže na intenzitet svojstva: ti *uplašeni* i *žalni* pogledi, osuđen na *nepoštednu* i *bezizglednu* borbu, to je *snažna* i *muška* rezignacija, zamoren od *neljudske* i *nadljudske* borbe. U njima se potencira potpunost i sveobuhvatnost (daju se sve mogućnosti): faktor *kolektivne* i *lične* sudbine, u *unutarnjem* i *spoljnjem* životu.

Pridjevi mogu da se odnose na dvije različite oblasti ljudske djelatnosti i vrijednosti: veliki deo njegove *diplomatske* i *vojne* aktivnosti, najveća briga

njegove *političke* i *vojne* delatnosti, pod specifičnim *socijalnim* i *političkim* prilikama, sa kojom ima mnogo *političkih* i *intelektualnih* računa i obračuna, u vremenima naše najveće *nacionalne* i *društvene* krize, riznica *estetskih* i *moralnih* vrednosti.

U pridjevskim parovima samo se neke riječi pojavljuju više puta. To se, prije svega, odnosi na *mlad*, koji uvijek zauzima inicijalni položaj: iako *mlad* i *nespreman*, i kad je taj čovek *mlad* i *neiskusan*, dok je još *mlad* i *neiskusan*, on je *mlad* i *neiskusan*.

Postoji nekoliko primjera sa komparativom samo na jednoj poziciji (*blaži* i strogi zakoni prostora i vremena) ili na obje (njegov veliki poetski lik čini *bližim* i *prisnijim*, još nešto, što je *lepše* i *važnije*). Superlativ isto tako dolazi u jednom članu (bar u *prvim* i *najtežim* godinama, izraz našeg *osnovnog* i *najdublje* kolektivnog osećanja) ili u oba (*najviši* i *najbolji* duhovi sveta, postavljen na *najodgovornije* i *najteže* mesto, Njegoš je *najviši* i nama *najbliži* pesnički izraz, iako je bio *najmlađi* sin *najmlađeg* od trojice braće Petra I). Poređenje može imati leksički, negramatikalizirani karakter (*ovakvih* i *sličnih* stilski i sadržajno sjajnih odlomaka).

Rijetko se pojavljuju pleonazmi tipa *osnovna* i *glavna* nota.

Pridjevski par vrši i predikatsku funkciju (često mu je postajao *težak* i *nepodnosiv*, bio *uzdržan* i *škrt*, ima nečeg *značajnog* i *osobenog*, mnoga se mudrost pokazala *laka* i *nemoćna*, na kraju vide koliko su i *nedostojni* i *nepotrebni*, nisu ništa manje *mučni* i *zamršeni*, on je i bez toga *živ* i *prisutan*, ono što je *čovečno* i *opšte*, postaje izuzetno *blistav* i *krilat*, sva je ta hijerarhija isključivo *duhovna* i *unutarnja*, želeo da učini *nezavisnom* i *kulturnom*). Pridjevi mogu imati rekaciju: on je *oprezan* u *izražavanju* i *skroman* u *zahtevima*, onako *mlad* po *godinama* i *nemoćan* po *položaju*.

Ponekad se pridjevski par izdvaja zarezima (taj čovek, *osetljiv* i *ponosan*, na pragu smrti, *prekaljen* i *vedar*, Njegoš, *grozničav* i *brizan*, na palubi su se dele obe pratnje, *turska* i *crnogorska*).

Rijetki su primjeri deminucije (umanjivanja) – to je *skrovita* i *skromna* nekropola jednog seljačkog roda.

Par mogu činiti supstantivizirani pridjevi (*veliki* i *jaki* plaćaju uvek više i teže). Nisu česti slučajevi upotrebe pridjeva bez imenice (*veran* i *nepogrešan* kao lozinka), a takođe postpozitivnog pridjeva (sukoba *teških* i *zapletenih*, u zemlji samoj *sporan* i *nesiguran*, graničnih sukoba, tako *neznatnih* i *običnih*). Zabilježili smo jedan slučaj udvajanja veznika *i* (i na *jednoj* i na *drugoj* strani). Postoje samo tri primjera u kojima uz veznik *i* dolazi *pa*, *ma* i *kao*: da je tako povede u krug *opštekulturnog* pa i *književnog* života, ali se ne bih mogao setiti *nijednog* ma i *kratkog* perioda u životu, u prepisci poslednjih godina, *ličnoj* kao i *zvaničnoj*,

Manje ima primjera sa drugim veznicima: *ali* (takva je *mala* ali *karakteristična* scena sa jarebicama, bolje govoriti o *svagdanjim* ali *živim* stvarima, *čudesnu*, ali *logičnu* antitezu), *ili* (za livenje svakog pojedinog slova, *vukov-*

skog ili slovenskog, mnoga izgovorena ili štampana reč), isto toliko... koliko (na jedan isto toliko blagorodan koliko požrtvovan način), ni (ta njegova saznanja nisu vesela ni ohrabrujuća, nijedna od beda toga velikog poziva nije poštedela ni Njegoša, pa ni poslednja).

Asindetski pridjevski par je mnogo rjeđi. On dolazi u dva oblika: a) u formi direktnog naslanjanja dvaju pridjeva (bio je opet *siv jesenski* dan, u to sivo *oktobarsko* jutro, podno *visokog zelenog* brega, *njegov poslednji* duži boravak u Italiji), b) u formi razdvajanja pridjeva pomoću zareza (odgovara *dru-gi*, protivni glas, i u isto vreme i *aktivni*, *odgovorni* borac, borba se vodi pod *jedinstvenom*, *očajničkom* devizom, u jednom *pasivnom*, *slabičkom* mirenju, u *svesnom*, *voljnom* primanju života, stalno nosio *evropsko*, *civilno* odelo, ta *uboga*, *nesuđena* radost, posle *prvog*, *kratkog* puta do Padove, *glasnim*, *goto-vo* gnevnim rečima).

Pridjevi u binarnom odnosu često imaju sa sobom različite riječi: nije našla još ni svoju *potpunu* i *potpuno pravilnu* ocenu, Njegoš je dao visoko *poet-sku* i *strogo realističku* sliku, *mlad* i *gotovo samouk*, vladika je imao *dugu* i *malo žučnu* diskusiju sa Osman-bejom, može da se sagleda *nova*, *manje isti-cana* strana Njegoševog rada i života, postavljao sebi i drugima pitanje intelektualne *savesti* i *pesničkog morala*, u stalnoj borbi između dužnosti i obzira *s jedne* i najdubljih nagona i potreba svoga duha, *s druge strane*, *večita* je i umetničkim životima *dobro poznata razlika* između zamišljenog i postignu-tog, on je stajao i pred *drugim*, *ne manje odgovornim* zadatkom, može da se sagleda *nova*, *manje isticana* strana Njegoševog rada i života, *mnogo* su *manje poznate*, ili bolje rečeno *mnogo* se *manje pominju* i *ističu* teškoće.

9. G l a g o l s k i binarni odnos najčešće izražava istovremenost radnji, stanja i procesa: ispod slabih stihova *naslućuje se* i ponekad *blesne* istinsko osećanje, o crnogorskom vladici i velikom pesniku je *mogao* i *umeo* dati samo to, on je morao ne samo *plaćati* i *voditi* *dugu* prepisku, tu je trebalo *savla-davati se* i *odricati*, njegov stih je *govorio* o [...] i *žalio se* da [...], stvarnost bi ga *podsetila* i *opomenula*, on sada *govori* onima sa kojima dolazi u dodir, tako im i *piše*, u njemu se *krije* velika i tragična istina naše istorije i *odražava* kosovska koncepcija Njegoševog poziva, koji su *znali* mnošinu stihova iz *Gorskog vijenca* i *citirali* ih, on je i danas sa omladinom koja *gradi* *pruge* i *puteve* i *reguliše* tok reka, narod je *klicao* i *pucao* iz pušaka, koji će *izoštriti* njegovu misao i *podići* njegov duh, Njegoševa nastojanja da *centrališe* i *uredi* raštrkana plemena, *upada* među zakrvljena bratstva i svojim rukama i grudima ih *rastavlja*, neprestano *pobeđuje* i *napreduje*, trebalo je *suditi* narodu i *snabdevati* ga žitom, lepota se lakše *ovaploćuje* i *otkriva*, jedva su ga nekako *umirili* i *uverili*, uzalud mu je baron Cigele *poručivao* i *savetovao*, Njegoša ne *pušta* iz vida i ne *zaboravlja* više nigde, koji se nemoćno *zaustavljaju* nad bolnim konstatacijama i *vajkaju* nad preprekama, bosanska čaršija je nekad *razvedravala* i *prekraćivala* čamotinju, koja *otvaraju* daleke vidike i *bacaju* jar-ku svetlost na sudbinu naroda, Njegoš će *raditi* i *boriti* se da izdela od sebe kulturna čoveka i pisca.

Drugo po učestalosti je uparivanje glagola bliskih po značenju: onako mlad po godinama i nemoćan po položaju, *odbija* napade i *brani* prava svoje zemlje, on se u tim sukobima *kidao* i *trošio*, počeo je da *se formira* i *javlja* onaj Njegošev pesimistički pogled, da se tako *očuva* i ne *izneveri* kosovska misao, kao da ih je nevidljiva bujica sve tu *nanela* i *splavila* uza zid, on će *sa-goreti* i *slomiti se* u naporima da svoje težnje ostvari, ono što i tu Njegoša naj-više *zanima* i *privlači*, to su red i kultura, ne samo *donosio* odluke i *rešavao* sva pitanja, sudbina je htela da *prepolovi* i *podvoji* našu nacionalnu celinu svojim krvavim zidom, Njegošev san o harmoniji *razbija se* i *lomi*, Njegoš je morao *otkidati* od svog poetskog dela da bi udovoljio zahtevima života i *krasti* od života, svega onoga što je Njegoš kao čovek i kao pisac imao da *prebrodi* i *savlada*, čovek devetnaestog veka, koji će *gledati* i *videti* i dalje od svog, Nje-goš nije *štedeo* sebe ni *žalio* druge, Njegoš je morao *videti* i *osetiti* svu razliku, da se stvarno *nosio* i *rvao*, mora da se *izvinjava* ili *pravda*, on ne propušta da *naglas*i i *podvuče* svoju mladost i svoj težak položaj, neobično mladi vladar mudar je kao starac, *prilagođuje* se svemu i *priklanja* svakom, on je i danas sa onima koji *utvrđuju* i *brane* bratstvo i jedinstvo.

Na trećem mjestu nalazi se izražavanje sukcesivnosti radnji (jedna slijedi za drugom): dobro je i potrebno *uočiti* i *imati* u vidu, na kojoj se ko strani *za-desio*, na toj *se* i *borio*, u kojoj je *radio* i *umro*, tražio da mu *da* tu pesmu da je *prepiše*, niz tragičnih sukoba koji će *ogorčati* i *prekratiti* njegov život, *pozle-diće* ga kao ranu i *proširiti* na sve ljude uopšte, vladika je *blagoslovio* još je-dnom zemlju i narod i *preporučio* starešinama, ispod balkona se *iskupljao* svet i *gledao* ga kao čudo, tako ih je jedno popodne *naterao* te su se ispeli na vrh Koloseuma i tu ih *zadržao*, *dozvao* je samo još jednom Nenadovića i *preporu-čio* mu da piše u Trst, Njegoš je *gledao* u žeravicu oskudnog kamina i nepo-znatog *dočekao* rečima, koji se tako teško *stiče* i *brani*, jedan od znakova veli-čine velikih da *sagledaju* probleme i *traže* im rešenje, Njegoš je *stvarao* i *objavljivao* svoja velika i mala dela, *otvorio* se *Gorski vijenac* na zaboravljje-nim stranicama i *otkrila* nam se nova mesta, *Vukalo se desio* na pristaništu i odmah je kao bez duše *otrčao* po svoje, koji se usudio da *dode* i *poljubi* vladi-ku u ruku.

Svi ostali semantički zasnovani postupci mnogo su manje zastupljeni. Je-dan od njih je kontrastiranje: to je značilo *imati* dva života a *ne moći* pravo ni potpuno živeti, između onog što bi jedan pisac *hteo* da stvori i onog što *stigne* da ostvari, niti ga *traži* niti ga *daje*, malo je koga *primao* i još manje *odlazio*, i dalje i *traži* i *prima* pomoć.

Među rjeđe slučajeve spada uparivanje glagola sa dva subjekta (svetlosti koja ne *gasne* i *putokaza* koji ne *vara*, mi smo mislili da nas *on prati*, a u stva-ri, *mi* smo ga *nosili* u sebi, kad je *turska* sila stala naglo da *opada* i kad je i nad Crnom Gorom *gramuo* *devetnaesti vek*) ili dva objekta (trebalo je u njoj *garantovati* *zakonitost*, *osnovati* kakve-takve *vlasti*), potenciranje u formi upotrebe dvaju glagola sličnog značenja (u tome je *bio* i *ostao* veran dobrim nasleđima svoga kraja, dakle u onom što je u stvari uvek *bila* i uvek *ostaje* najveća briga), ponavljanje istog glagola (sve *vidimo* i ne *vidimo*, pružaju pri-

liku da *kaže* neko opšte mesto koje ne *kazuje* ništa), upotrebu glagola sa negacijom (bez kojih književnika nikad *nije bilo* niti ga *može biti*, Njegoš na celom putu po Italiji *nije uzeo* ni *kupio* ni jedan kamačak), upotrebu glagola u rastavnom odnosu (sa svojom veličinom koju ponekad i *zaboravljamo* ili ne *primećujemo*, on mora da *objašnjava* ili se *prepire*), izražavanje inhoativnosti (on je bio onaj koji je *udario* prve osnove organizovane vlasti u zemlji, *uveo* prvu porezu, počinje da *otvara* osnovne škole i *šalje* u Srbiju prve crnogorske mladice u srednju školu).

Uparivanje modalnih glagola je jedinično (izrazio ono što je samo on *mogao* i *morao* da kaže), kao i potenciranje na bazi sličnosti zvučanja (da se tim novcem crnogorska sirotinja *hrani* i od zla *brani*).

U upotrebi participa zapažaju se dva postupka. U prvom oni se direktno povezuju veznikom *i*. U takvim slučajevima ti oblici obično imaju blisko značenje: glavni smisao svega *viđenog* i *doživljenog*, sudbina svih ljudi bila je tim zavetom *omeđena* i *upravljana*, sve je *preboljeno* i *pregoreno*, Nenadovićev susret sa Njegošem bio je slučajan i slobodan i kratkotrajan, ničim *vezan* i *uslovljen*. Rjeđe je izražavanje istovremenosti (tako je tragika te borbe bila *pooštrena* i *uvećana* neminovnim bratoubilačkim sukobima), sukcesivnosti (u tu borbu stihija bili smo *zavitali* i *bačeni* svi) i kontrastivnosti (dobro poznata razlika između *zamišljenog* i *postignutog*). U povezivanju koje prekida neka druga riječ preovladava istovremenost (te protivrečnosti nisu mogle nikad biti potpuno *savladane* ni ostati *skrivena*, u *Gorskom vijencu* *uhvaćen* je i *ovekovećen* samo jedan određeni, strogo i usko uslovljeni prizor, u prepisci, koja je *donesena* u celosti i savesno *uređena*, u tom prizoru *sadržan* osnovni smisao i *izražene* mnoge bitne karakteristike te drame, *uzbuđen* događajima u Austriji i *ponesen* varljivom nadom na blisko ostvarenje životnog sna, on će još jednom pokušati da iskoristi događaje, znamo iz onog što je o Njegošu za života *govoreno* i posle smrti *pisano*) i sukcesivnost (Rade Tomov koji je imao tada 19, po nekima i samo 17 godina, *otrgnut* je odjednom od šetnja i poetskih diskusija sa svojim originalnim učiteljem Simom Milutinovićem Sarajlijom i *doveden* pred manastir, *rođen* u nepismenoj i besputnoj, od sveta odeljenoj zemlji i *postavljen* na najodgovornije i najteže mesto u njoj, Njegoš je morao kao lični bol osetiti svu razliku, sve je *prineseno* na [...] krvav kosovskom krvlju, i tu *spaljeno* na ognju). Rijetki su slučajevi participskog binarnog odnosa sa veznikom *ili* (mnoga će misao, mnoga *izgovorena* ili *štampana* reč ići ka usamljenom i uzvišenom grobu na Lovćenu).

Vrlo malo ima primjera uparivanja glagolskih priloga (*prodrevši* lektrom u područje ljudskog umnog stvaranja i *videvši* lično bar neke zemlje tadašnje prosvjećene Evrope, on je mogao da poredi, – on je i danas sa onima koji, ne štedeći sebe, unose prosvetu u narod, *otvarajući* mu dotle zatvorena područja kulturnog života i *čineći* sve da među nama najposle zavlada).

U jednom slučaju povezuje se particip i glagolski prilog (govorili su ljudi *rezignirano* i *ne pomišljajući* da je traže drugim putem do onoga koji im kosovski zavet nalaže).

10. U uparivanju priloga prevladavaju prilozi za način (kao što je bio *krvno* i *nerazdvojno* vezan sa svojim crnim krševima i zaostalim narodom, javljao se isto toliko *neminovno* i *prirodno* koliko i *čudesno* i *neočekivano*, kraj kojeg je *gnevno* i *glasno* viknuo začuđenom Nenadoviću, Nenadović opisuje to *svečano* i *stišano* raspoloženje, nije moglo biti posve *novo* i *strano*, odgovarao mu je vladika *patetično* i *uvredljivo*, praštao se *brzo* i *rasejano*, preporuke i kletve da se tim novcem *pravo* i *pametno* rukuje, što mu je *blisko* i *drago*, trajna svetlost koja *često* i *jarko* obasjava i naše današnje puteve, za nas je *zanimljivo* i *poučno* da ga je Njegoš ovako jasno i nedvosmisleno postavio, život je i za njega *jedino* i *isključivo* rat). Najčešće je to prilog *jasno*, koji uvijek dolazi kao prvi član (da ga je Njegoš ovako *jasno* i *nedvosmisleno* postavio, Mula Hasan ne može smesta da *jasno* i *određeno* odgovori, Njegoš ga je ovako *jasno* i *nedvosmisleno* postavio, Mula Hasan ne može smesta da *jasno* i *određeno* odgovori). Manje se pojavljuje *kratko* (na onim šetnjama koje *slučajno* i za *kratko* sam preduzima, on se *kratko* i *skrovito* žalio na svoju sudbinu), *odgovorno* (on je na svom delu radio *teško* i *odgovorno*, svoj poziv pesnika i mislioca uzimao je *odgovorno* i *ozbiljno* u svemu), *pravo* (mi smo *pravo* i *potpuno* osetili tek u vremenima naše najveće krize, Njegoš se bori za ono što misli da je *pravo* i *korisno* po zemlju) i *tačno* (Nenadović će *podrobno* i *tačno* opisivati, za koju je imao *tačno* i *pravilno* osećanje).

Neki prilozi ukazuju na kvantitet i učestalost (*veliko* i *moćno* Osmanlijsko Carstvo, citirali ih *mnogo* i *često*), vrijeme (počinju da se odigravaju *istovremeno* i *uporedo* nekoliko tragičnih sukoba) i prostor (*daleko* preko granica njegove otadžbine Crne Gore i *visoko* iznad vekova i pokolenja). U nekim slučajevima uparuju se različiti prilozi, recimo za vrijeme i način (vrlo *rano* i vrlo *bolno*). Ponekad se uparuju priloški komparativi (kad bi se pisalo *više* i *dublje*, veliki i jaki plaćaju uvek *više* i *teže*, *više* i *dalje* od toga). Postoje primjeri povezivanja komparativa i pozitivna (bežanja od onog što je *teže* i *glavno*). Rijetki su slučajevi povezivanja dvaju priloga veznikom *ni* (nije ni *nesvesno* ni *slučajno* pogrešio). Jedinični su primjeri dvostrukog uparivanja (u Njegoševoj poeziji sve je hijeratički *kruto* i *pravo*, *uprošćeno* i *sažeto*). Ponekad se dovode u vezu prilozi i druge vrste riječi (kao u najdrevnijim legendama, koje su *uvek* i *najveća* ljudska stvarnost, položaj je uvek takav da se može najbolje okarakterisati njegovim *neobičnim*, *neočekivano* *izbačenim* rečima).

11. Ostale vrste riječi rjeđe obrazuju binaran odnos. To se odnosi na *z a m j e n i c e* (Njegoš je video *sebe* i *svoje* kao svet osuđen na nepoštednu borbu, zadržao prirodno odstojanje ne samo između *sebe* i *svoga* modela nego između Njegoša i svega što ga je okružavalo) i *b r o j e v e* (*dve* uspomene svega, i *obe* vezane isključivo za poete i poeziju).

12. Iz analize slijedi da u esejima o Njegošu postoji veoma široka palitra binarnih odnosa i da uparivanje predstavlja jednu od dominantni u Andrićevom jeziku i stilu. Taj binarizam vrši tri osnovne funkcije: konstruktivnu, semantičku i stilističku. Uparivanjem se pisac lakše i jednostavnije izražava, spretnije oblikuje jezički izraz, snažnije semantički nijansira kazivanje i stilski pojačava misao. Binarizam odgovora Andrićevom književnom, estetskom i umjet-

ničkom stavu u kome kratkoća, logičnost i jednostavnost imaju posebnu vrijednost. Uparivanje i jeste značajno sredstvo za stvaranje tih osobina lijepog i uzornog načina izražavanja.

Literatura:

- Jandrić 1982²: Jandrić Ljubo. *Sa Ivom Andrićem*. Sarajevo: Veselin Masleša. – 461 s.
Kalezić 1995: Kalezić, Slobodan (urednik i predgovor). *Andrić, Ivo. Njegoš kao tragični junak kosovske misli*. Priština: Grigorije Božović. – 172 s.
Vučković 2006: Vučković, Radovan. Andrić i Njegoš. – In: *Vučković, Radovan. Andrić: paralele i recepcija*. – Beograd: Svet knjige. – S. 38–42.
Vuković 1998: Vuković, Novo. Andrić o Njegošu (prikaz knjige Slobodana Kalezića). – In: *Srbistika*. Priština. – S. 232–235.
Zorić 1979: Zorić, Pavle. Ivo Andrić o Njegošu. – In: *Zbornik radova o Ivi Andriću*. Uredio Antonije Isaković. – Beograd: SANU. – S. 225–232.

Izvori

- Andrić 1925: Andrić, Ivo. NJGOŠ U ITALIJI. – In: *Politika*, s. 34–38. Nj-Ital (skrać.)
Andrić 1935: Andrić, Ivo. NJGOŠ KAO TRAGIČAN JUNAK KOSOVSKE MISLI. – In: *Srpski književni glasnik*, 9–33. PREDAVANJE 24. 12. 1934 na Kolarčevom univerzitetu. Nj-tra_jun
Andrić 1947: Andrić, Ivo. NJGOŠEVA ČOVEČNOST. – In: *Politika*, s. 48–50. Nj_čovečn
Andrić 1947: Andrić, Ivo. VEČNA PRISUTNOST NJGOŠEVA. – In: *Borba*, s. 60–65. Nj_večn. pr.
Andrić 1951: Andrić, Ivo. LJUBA NENADOVIĆ O NJGOŠU U ITALIJI. – In: *Stvaranje* (Cetinje), s. 39–47. Nj_Nenadović
Andrić 1951: Andrić, Ivo. NJGOŠEV ODNOS PREMA KULTURI. – In: *Književne novine*, s. 65–71. Nj_kultura
Andrić 1951: Andrić, Ivo. NEŠTO O NJGOŠU KAO PISCU. – In: *Politika*, s. 54–59. Nj_pisac
Andrić 1951: Andrić, Ivo. SVETLOST NJGOŠEVOG DELA. – In: *Književne novine*, s. 51–53. Nj_svetl
Andrić 1963: Andrić, Ivo. NAD NJGOŠEVOM PREPISKOM. – In: *Spomenica posvećena 150-godišnjici rođenja Petra Petrovića Njegoša*, SANU, s. 72–77. Nj_prepiska
Andrić 1981²: Andrić, Ivo. UMETNIK I NJGOVO DELO (ESEJI OGLEDI I ČLANCI). – In: *Sabrana dela Ive Andrića*. Knjiga 13. Beograd. S. 9–77.

Branko TOSOVIC

SPRACHSTILISTISCHE UND LITERARISCHE-KÜNSTLERISCHE STRUKTUR VON IVO ANDRIĆ'S ESSAYS ÜBER NJEGOŠ

Vorliegender Beitrag besteht aus zwei Teilen, wobei im ersten grundlegende Informationen über die Texte von Ivo Andrić gegeben werden. Im zweiten Teil wird über sprachliche, konstruktive, stilistische und künstlerische Verfahren berichtet und als dominierendes Element die Wortpaarung analysiert.

In den Essays Ivo Andrićs gibt es eine überaus breite Palette an binäreren Korrelationen, die darauf verweisen, dass Wortpaarung eine der Dominanten in Sprache und Stil von Ivo Andrić ist. Diese binären Verhältnisse zeichnen sich durch drei wichtige Funktionen aus – eine konstruktive, semantische und eine stilistische. Mit diesem Verfahren kann sich der Schriftsteller leichter und einfacher äußern, seinen Ausdruck geschickter formen, sein Erzählen aufhellen und in stilistischer Hinsicht Gedanke stärker färben. Der Binarismus entspricht den literarischen, ästhetischen und künstlerischen Positionen von Ivo Andrić, für den Knappheit, Folgerichtigkeit und Einfachheit besondere Bedeutung besitzen. Die Wortpaarung dient als wichtiges Mittel für die Vermittlung dieser Werte.

Schlüsselwörter: Andrić, Njegoš, Sprache, Stil, Verfahren, Wortpaarung, Binarismus.